

OSMANLI SINEMASINA DAİR ARKEOLOJİK BİR KAZI

Can DİKER*

Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölüm Başkanı Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı'nın *Milli Sinema: Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş*¹ isimli eseri, 2017 yılının Ekim ayında Dergâh Yayınları'ndan çıkmıştır. 216 sayfalık kitapta önsöz ve giriş bölümlerini değişik uzunluklarda ve birbiriyle ilişkili 18 bölüm, sonuç, ekler, kaynakça ve dizin izlemektedir.

Kitap, Türkiye sinema tarihinin nispeten karanlıkta kalmış erken dönemlerine odaklanmaktadır. "Giriş" bölümünde kitabın konusu, amacı ve metodolojisi, sinema tarihyazımına yazarın yaklaşımı ve kullanılan kaynaklar üzerinde durulur. Mevcut sinema tarihi literatürünün eleştirel bir okumaya tabi tutulması gerektiği görüşündeki yazar, birincil kaynakların ve mikro ölçekte çalışmaların önemini vurgulayarak bir medya arkeolojisi yürütülmesi gerektiğini savunmakta, sinemanın filminden ibaret olmadığını, çok boyutlu ve katmanlı toplumsal ve tarihsel bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. Kitabın ilerleyen bölümlerinden de anlaşıldığı üzere, olgu ve dolayısıyla belge temelli bir sinema tarihyazımı önermektedir. Kavramsal ve kuramsal açılımlar ancak tarihsel olgular üzerine inşa edilebilecektir. Kitap, Osmanlı döneminde sinema hayatı ve özellikle de I. Dünya Savaşı dönemini konu edinmektedir. Bu odaklanmada 1917-18 yıllarına tarihlenen ilk kurmaca filmlerin üretim ve gösterim süreci merkeze oturtulmuştur. Diğer bir deyişle, Osmanlı/Türk sinemasında yerli üretime geçiş süreci çalışmanın temel sorunsalıdır.

Girişin ardından gelen "1896'dan 1914'e Osmanlı'da Sinema" ve "I. Dünya/ Medya Savaşı" başlıklı bölümler bir bütün izlenimi vermektedir. Burada Osmanlı topraklarına 1896'da giren, 1908'den sonra gelişimi bakımından daha uygun bir ortam bulan sinema için özellikle 1914 yılının ilk yarısının önemli

¹ Bu eser, İletişim Araştırmaları Derneği (İLAD) tarafından 2017 yılının "En İyi İletişim Araştırması" ödülüne layık görülmüştür.

*Doktor Öğretim Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi

bir uğrak olduğu vurgulanır. Sinema salonlarının sayısındaki belirgin artış, sahipleri Türk olan özel ve ayrıca resmî ve yarı resmî ilk sinema salonlarının açılışı, sinemanın Beyođlu bölgesi sınırlarını aşarak İstanbul’un Müslüman/Türk semtlerine yayılması, sinema işletmeciliğinin ciddi bir atılım göstermesi, ilk Türkçe sinema yayınlarının çıkışı, ordunun sinemayla kurumsal düzeyde ilgilenmeye başlaması, 1914’ün henüz I. Dünya Savaşı’nın başlamamış olduğu ilk yarısını sinema açısından dikkat çekici bir tarihsel kesit haline getirmektedir.

Yazar, aynı zamanda bir “medya savaşı” olan I. Dünya Savaşı’nın sinema açısından diyalektiğine işaret eder. Savaşın sinema açısından bir yandan (olağüstü fiyat hareketlilikleri ve vurgunculuk, ölümcül salgın hastalıklar, elektrik sıkıntısı gibi) pek çok olumsuz sonucu olmuştur ama buna rağmen sinemanın İstanbul’daki gelişimi hızlanarak sürmüştür. Türk sinemasının başlangıcı sayılan ama gerçekten çekilip çekilmediği çok tartışılan *Ayastefanos’taki Rus Abidesinin Yıkılışı* filminin Aralık 1914’te (*Ayastefanos’taki Mofkof Heykelinin Tahribi* adıyla) gösteriminin yapıldığını gazete ilanlarına dayanarak ortaya koyan yazar, böylece filmin çekilmiş olduğunun da belli olduğunu ifade eder. Ancak yazara göre asıl önemli olan bu kısa belge film değil, savaş sırasında ordu içinde bir sinema birimi kurularak Osmanlı Devleti’nin sinema alanında kurumsallaşmaya yönelmesidir. 1914’ün ilk yarısında bu kurumsallaşmanın işaretleri görülür. Odabaşı, Müze-i Askerî Sineması’nın Şubat 1914’te kurulduğunu ve sinemanın ordu tarafından kullanımının I. Dünya Savaşı’ndan aylar önce başladığını belirterek, literatürdeki önemli yanlışları yine birincil kaynaklara dayanarak düzeltmiştir.

Bunun ardından gelen beş bölüm birbirini tamamlayan bir bütün olarak değerlendirilebilir. Bu beş bölümün odağında 1917-1918 tarihli ilk kurmaca filmler, bu filmlere dair olgusal tespitler yer alır. İlk kurmaca filmlerin yapımcısı olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin sinemacılık faaliyetleri hakkında bilgi verilen “Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Sinemacılık Faaliyetleri” başlıklı bölümün ardından gelen “Osmanlı/Türk Sinemasında İlk Kurmaca Filmler” başlıklı bölümde, 1917-1918’de çekilip gösterilen ilk yerli kurmaca filmler hakkında literatürdeki yanlışlar, dönem süreli yayınlarının yoğun kullanımına dayanılarak düzeltilir. Bu filmler ve seyirciyle buluşma süreçlerine dair ayrıntılı bilgi verilir. Sonraki iki bölüm, bu filmlerden biri ve en uzununu olan *Pençe*’nin senaryosunun ve müstehcen olup olmadığının tartışılmasına ayrılmıştır. Odabaşı burada da yerleşik kalıpları sorgulamakta, literatürdeki bazı muhkem yargıları yine orijinal kaynaklara dayanarak çürütmektedir. “Muhsin Ertuğrul Faktörü” başlıklı bölümde ise, ilk yerli kurmaca filmlere dair tarihyazımını büyük ölçüde, Nijat Özön aracılığıyla Muhsin Ertuğrul’un bu filmler hakkındaki fikirlerinin

belirlediğine dikkat çekilmiş, bir yandan tarihyazımında Muhsin Ertuğrul'un ve Özön'ün bu kanonik nüfuzu eleştirilirken, öte yandan Muhsin Ertuğrul'un görüşlerinden objektif şekilde yararlanılmaya çalışılmıştır.

Yine bir bütün olarak ele alınabilecek olan bundan sonraki sekiz bölüm, ilk yerli kurmaca filmlere dair yazılmış eleştiri yazıları ile daha başka metinler üzerinden Osmanlı'da sinema hayatının, bu hayatın değişik boyutlarının serimlenişidir: Dönem sinema terminolojisi, "milli sinema" kavramı ve yerli film üretimini destekleyen görüşler, ilk filmlere dair sinematografik eleştiriler, dönem seyircisi, salonlar ve seyircinin sinema filmi seyretme kültürü, sinema açısından gazete ilanlarının rolü ve önemi, salonlarda sağlık, güvenlik ve yangın meseleleri, kamuoyunda sinemadan beklentiler, sinemaya dair ahlaki ve kültürel kaygılar, resmî makamların sinemaya dair yasal mevzuat düzenleme girişimleri, aydınların Batı'da sinemanın durumu, sinemanın ekonomik, kültürel ve uluslararası boyutları hakkındaki görüşleri...

Kitabın ilk 123 sayfasını kapsayan buraya kadarki kısmında, Odabaşı'nın dönem basınında yaptığı taramalar sonucu sinemaya dair pek çok gazete ve dergi yazısı ile ilanların ilk kez gün ışığına çıkarılmış ve alana kazandırılmış olduğu görülmektedir.

"Film Yok, Ya Yönetmen?" başlıklı bölümde, tarihsel bir kaynak olarak yönetmenin kendisine işaret edilmiş, filmler seyredilemez olsa bile o filmleri üreten yönetmeni tanımanın kayıp filmlere dair ipuçları sağlayabileceği öne sürülmüş ve bu perspektifle ilk yerli kurmaca filmlerin yönetmeni Sedat Simavi'nin hayatı, dünya görüşü, yönelimleri ele alınmıştır. Odabaşı, doğrudan yönetmeni (ve yapımcıyı da) araştırarak onun filmlerine dair sonuçlar çıkarılabileceği görüşündedir. Bu bağlamda Simavi'nin kişisel film yapım tercihinin daha çok gişe hasılatı yapacak filmler olduğunu iddia etmektedir.

"Yerli Üretime Geçiş: Milli Sinemayı Doğuran Ortam ve Dinamikler", kitabın en uzun ve analitik bölümüdür. Osmanlı kamuoyunun milli/yerli sinemanın başlangıcı olarak daha önceki kısa belge filmleri değil, 1917 tarihli uzun metrajlı kurmaca filmleri kabul ettiği gibi çok önemli bir tespitle başlayan bu bölümde, Osmanlı'da yerli film üretimine geçişin neden daha önce veya sonra değil de I. Dünya Savaşı gibi yıkıcı bir ortamda gerçekleştiği, yerli yapıma geçişin ardındaki dinamikler tartışılmıştır. Kitabın bu bölümüne gelinceye kadar biriktirilmiş olan çok sayıda tarihsel veri ve olgu, sanki bu bölümde analiz edilmiş gibidir.

Odabaşı'nın birincil kaynaklara dayanarak ortaya koyduğu ve vurguladığı ilk olgu, 1917-1918'de sinemanın Osmanlı'da önemli ölçüde popülerleşmiş olduğu, geniş bir seyirci kitlesinin varlığıdır. Savaş sırasında bir kitle eğlencesi haline gelmiş olan sinemaya yoğun talep söz konusudur. Bu talebe, sinema

işinin iyi gelir getirdiğine dair kamuoyunda farkındalık oluşmuş ve salon işletmeciliği gelişmiştir. Ancak, savaş koşulları ve savaş sırasında İttihatçı hükümet tarafından uygulanan koruyucu politikalar nedeniyle yurtdışından film akışı yavaşlamıştır. İç talep yükselirken dış arzın düşmesi yerli yapıma geçişi teşvik eden temel koşullardan biridir.

Bu noktada yazar, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi bir kuruluşun film yapımına girişmesine de açıklık getirir. Piyasa koşulları uygun olmasına rağmen Osmanlı'da yerli (Müslüman/Türk) özel sermaye birikimi yetersizdir. Halbuki yarı resmi nitelikteki Müdafaa-i Milliye Cemiyeti büyük bir bütçeye sahiptir ve kültürel faaliyetlerle gelir elde etme çabasıdadır. Yarı resmi nitelikte olmasına karşın gelir elde etme amacı gütmemesi, ilk kurmaca filmlerin içeriklerinin de daha çok seyirci çekecek, gişeye yönelik şekilde düzenlenmesini getirmiştir. Odabaşı'na göre 1917-1918'de Osmanlı salonlarında, savaşa rağmen, aşk ve cinayet filmleri ile komediler önemli bir yer tutmaktadır. Seyircinin talebi hamaset yüklü filmlere değil, kendisini eğlendiren filmlerdir.

Ancak, yerli yapımın başlamasının tek nedeni bu ekonomik ortam değildir. Bunun siyasi, ideolojik ve kültürel nedenleri de vardır: Türk milliyetçiliğinin yükselişi, hükümet tarafından yerli üretimin genel anlamda teşvik edilmesi, kamuoyunda beliren sanayileşme arzusu, yabancı filmlere yönelik ahlaki, kültürel ve iktisadi eleştiriler ile sinemadan eğitsel, ahlaki ve ekonomik beklentiler, sinemada yerli yapım konusunda kamuoyunun olgunlaşması gibi...

Odabaşı'na göre Türkiye'de yerli sinemanın doğuşu bir tesadüf değil, 1914-1918 koşullarının bir sonucudur. Bu dönemde etkisini her düzlemde gösteren ulusal bağımsızlıkçı dinamikler, kültür emperyalizmine direniş, sinema düzleminde ifadesini yerli üretime geçiş olarak bulmuştur.

"İlk Türk Filmi ve Türk Sinemasının Başlangıcı Tartışmaları Üzerine" başlıklı son bölümde 1914 tarihli *Ayastefanos* filmi değişik boyutlarda tartışılmıştır. Yazara göre *Ayastefanos* çeşitli nedenlerle ilk Türk filmi ve Türk sinemasının başlangıcı sayılamaz. Üstelik Osmanlılar da bu filmi yerli sinemanın başlangıcı saymamışlardır. Odabaşı'na göre daha önce adı bile anılmayan *Ayastefanos*'un 1950'lerde böyle bir konuma yükseltilmesi Soğuk Savaş koşullarıyla, Soğuk Savaş'ın ihtiyaçlarına uygun "gelenek icadı" mekanizmalarıyla ilgilidir. Ancak yazar bu tartışmayı sürdürmemeyi tercih etmiştir ve bu nedenle zaten kitabın genel akışından ayrıksı duran bu bölüm yarım kalmış izlenimi doğurmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nda gerçek dünyaları (imparatorluk) yıkılmakta olan Osmanlıların sinema üzerinden kurmaca dünyaya yönelmelerine dikkat çekilen "sonuç" bölümünün ardından, kitapta kaynak olarak kullanılan ilk kurmaca filmlere dair Osmanlıca gazete yazılarının tamamına "ekler" bölümünde yer verilmiştir.

Milli Sinema: Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş isimli eser, dönem yayınları ağırlıklı olmak üzere zengin bir kaynakçaya sahiptir. Pek çok birincil kaynak ilk kez kitapta kullanılmış ve böylece erken sinema tarihi literatürüne kazandırılmıştır. Çalışma bu yönüyle yazarın öne sürdüğü türden bir medya arkeolojisi görüntüsü vermektedir. Osmanlı dönemi sinema tarihine dair pek çok yeni keşif barındırmaktadır. Akademik nitelikte olmakla birlikte bu eser herkesin anlayabileceği akıcı ve sade bir Türkçeyle yazılmıştır.

Birincil kaynaklara dayalı özgün bir çalışma olan *Milli Sinema*, Türkiye'de sinema tarihi literatürünün mutlaka eleştirel bir okumaya tabi tutulması gerektiğini savunmakta ama daha önemlisi, sözde bırakmayarak bu ihtiyacı somut olarak fark ettirmektedir. Değişik araştırmacıların birbirlerinden aktararak sürekli aynı yanlışları tekrarlamaları, bu alanda direnç gösterilmesi gereken kanonik nüfuzu beslemektedir. Doğru bilinen yanlışlar düzeltilmeyi beklemektedir.

Eser birincil kaynaklara dayalı, 1914-1918 ve daha çok da 1917-1918 yıllarını mercek altına alan bir mikro tarih çalışmasıdır. Kitap daha uzun bir dönemi ele alsaydı ve buna bağlı olarak makro yorumlar getirseydi, çalışmanın alana katkısının da artacağı düşünülebilir. Bununla birlikte, ilk yerli kurmaca filmlerin üretiminin tarihsel bağlamına oturtulması, sinemanın filminden ibaret olmayan çok boyutlu ve katmanlı toplumsal yapısının ortaya konulması, çalışmanın dikkat çekici özellikleridir. Yazar, belgelere dayalı ve birkaç yıla yönelik bir mikro tarih bakış açısıyla bile pek çok makro ezberin bozulabileceğini kanıtlamaktadır. Yazarın bir başka amacının da sinema tarihiyle ilgilenenlerin diğer (sinema dışı) tarihsel çalışmaları göz ardı etmemelerini düşündürmek olduğu söylenebilir. Nitekim genel tarih bilgisinden yoksun bir sinema tarihçiliği kritik hatalara yol açabilmektedir.

Kaynakça

Odabaşı, İ. A. (2017). *Milli Sinema: Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.